LISTIUS LÁSZLÓ MOHÁCSI VESZEDELMÉNEK FORRÁSAI.

(Első közlemény.)

Célunk, hogy pontosan megjelölt kutatások után kideritsük, milyen forrásokat használt és ezek feldolgozásában miként járt el *nagyköpcsényi gróf Listius László*,[1] *a Mohácsi Veszedelem* megírása alkalmával. Ezt megelőzőleg, felsoroljuk azon tanulmányok korrendbeli jegyzékét, melyek esetleg említenek egyet és mást ezen terjedelmes történeti költemény forrásaira vonatkozólag. Ilyen módon az eddig elért eredmények tisztán állhatnak majd alább következő fejtegetéseinkkel szemben.[2]

I. A KÉRDÉS TÖRTÉNETE.

Toldy Ferencz elő ízben így nyilatkozik: » . . . eine Epopee: die mohácser Niederlage in dreizehn Gesängen . . . Einheit und Einfachheit der Anlage beurkunden den Denker; die Schilderungen aber, obwohl lebhaft und kräftig, zeugen dennoch mehr vom Studium der Alten, als von eigener Phantasie.« [3]

Véleményét, melyet sorban átvesznek tőle kézikönyveink, bővebben, noha egyre elitélőbben, alkotja meg utóbb, több ízben

[1] Nevét ma többféleképen irják, legtöbbször *Listi* vagy *Liszti* alakban: (V. ö. *Toldy Ferencz:* Összegyűjtött munkái. III. Pest. 1870. 107. l. *Ráth György*. Bullinger Henrik és a magyar reformatió. Irodalomtörténeti Közl. 1896. 48 l.) Holott az összes hatóságok, valamint kortársai, *Listius* néven ismerték. (V. ö. pl. Irodalomtörténeti Közl. 1894. 447. és kk. ll., 1897. 338. és kk. ll. Adattár.) Ilyen alakban szerepel neve nemcsak könyvének elején, hanem fennmaradt kéziratainban is, mi döntő tény! (V. ö. u. o. 1895. 198. és kk. ll. Adattár.) Mikor öröklött bárói czíme helyett 1655-ben grófi czímet nyer, névaláírása: *Gróff Listius László* (U. o. 1895. 198. és kk. ll., 1897. 341. és kk. ll. Adattár.) Nevét *Lisztius*nak ejthették. (V. ö. Lipóczi *Keczer András* Naplóját 1663—1669. Közli: *Nagy Gyula* a Monumenta Hung. Hist. Script. XXXIII. Budapest. 1894. 140. l.)

[2] A *Listius*ról szóló irodalmat, mely csaknem kizárólag biographikus mozzanatokkal foglalkozik, felsorolja *Szinnyei József:* Magyar irók élete és munkái. VII. Budapest. 1900. 1295—6. hasában.

[3] *Franz Toldy:* Handbuch der ungrischen Poesie. I. Pesth und Wien. 1828. XXX. l.

is. E szerint: »Történetíró, nem költő, rendezi itt tárgyát; szoros históriai egymásutánban adja az eseményeket . . . Epizód nem szakasztja meg a fő történet folyását, . . . de annál szaporább kézzel van az egész, a tárgygyal szorosan össze nem függő hosszadalmas leírások és elmélkedésekkel átszőve . . . «[1]

Végre a következőben állapodik meg: »Mint a XVI. század históriás énekeinek írói, szoros történeti egymásutánban s történetírói hűséggel beszéli el az eseményeket . . . Ekép egy érdeme marad csak a munkának: némely részletek, a lelkiismeretes történelmi nyomozás gyümölcsei, s részben tán hagyományos adatok után, melyekért a történetvizsgálónak érdemli figyelmét: de poétai művé az, általok, nem lesz.«[2]

Komáromy András véleménye szerint: »a mohácsi veszedelem egy darab száraz történet . . .[3] A költőt nem látjuk sehol, de előtérbe lép a historikus, a maga lelkiismeretes kutatásai, s száraz elbeszélő modorával . . . Listi egyszerűen krónikát ír, mint elődje Tinódi Sebestyén . . . Legnagyobb érdeme művének a lelkiismeretes történeti hűségen kívül bizonyos magasabb erkölcsi felfogás s nemes hazafi indulat . . .«[4]

Komáromy András Listius-kiadásának bírálata alkalmával *Váczy János* úgy gondolja, hogy Listius » . . . inkább a történeti hűséget tartotta előbbvalónak, sem mint a költői színezést.«[5]

Szintén a fenti kiadás bírálatában írja *Heinrich Gusztáv*, hogy: »Listi költő egyáltalában nem volt . . . művének szerény költői anyaga össze van koldúlva latin írókból, s ugyanezekből származnak azok a fenköltt nemes stb. frázisok és képek is, melyekkel Listi száraz és lelketlen krónikáját fölcziczomázta«.[6]

Bővebben emlékezik meg a forrásokról *Rupp Kornél*, ki szerint a műnek » . . . nincs alapeszméje, nincs háttere, nincsenek hősei, a kik éreznek és tesznek; száraz krónikát ad, valamivel jobb nyelven, mint Zrinyi, de minden más tekintetben messze mögötte maradva . . .[7] Nincs ebben más, mint száraz történeti adatok halmaza — versekben. Krónikájában annyira pedáns, hogy hűségesen hivatkozik még a vonatkozásoknál is a forrásra, a mely után dolgozik. Így lépten-nyomon emlegeti Bonfint, Pliniust, Plutarchost, Vergilt, Martiálist, Ovidiust, Horatiust, Senecát — sőt idéz a szent-

[1] *Toldy Ferencz:* A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Pest. 1867. 276. l.

[2] *Toldy Ferencz:* A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Budapest. 1878. 83. l. U. így már az előző kiadásokban.

[3] *Komáromy András:* Listi László munkái. Budapest. 1891. 24. l.

[4] U. o. 25. l. *U. az:* Listi László élete. Budapest. 1887. 15. l.

[5] Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 314. l.

[6] Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. 51. l.

[7] *Rupp Kornél:* Gyöngyösi István és Listius László. (A *Beöthy*-féle Képes magyar irodalomtört. I. Budapest. 1896. 398. l.; II. kiad. u. o. 1899. 417. és kk. ll.)

irásból is. Csupa terjengősség, bőbeszédűség, idézés jellemzi munkáját«.[1]

A Mohácsi veszedelemről eddig elhangzott itéleteket már megelőzőleg jól foglalja össze *Beöthy Zsolt:* »Alakító gondnak és tehetségnek nyoma sincs benne s sok helyt a krónikák úntató hűsége jellemzi«.[2]

Krónikaíró voltának vizsgálata előtt s a teljes tájékozás kedveért, terjesszük elő a nélkülözhetetlen mondanivalókat Listius László munkáiról.

II. LISTIUS MUNKÁINAK KIADÁSAI.

Zrinyi fellépte után két esztendővel, 1653-ban látott napvilágot Listius László kisebb-nagyobb verseinek gyűjteménye egy kötetben, melynek első nagyobb felét a *Magyar Márs avagy Mohách Mezején történt veszedelemnek emlékezete* foglalja el.[3] Szerzője a kötet megjelentekor 25 esztendős fiatal ember volt,[4] kinek minden néven nevezendő jogczím megadatott arra, hogy az ország vezető egyéniségei között mihamarabb helyet foglaljon.[5] A fenti köteten kívül, mely elméjének legelső gyümölcse,[6] más könyvet tudtunkkal, nem bocsátott közre, jóllehet a további írásra kedvet érzett.[7]

[1] U. o. 399. l. *Rupp Kornél*, néhány sorral alább, helytelenül magyarázza Listius rovására ennek: »Vigyázz Magyarország, mert föld alattad ág« sorát. Értelmezése szerint Listius csak a rím kedveért írt *ágat ég* helyett. De úgy van jól, a mint Listius írta.

[2] *Beöthy Zsolt:* A magyar nemzeti irodalom tört. ismertetése. I. Budapest. 1890. 73. l.

[3] Nyomtattatot Béchben Cozmerovius Máthe, Chászár Urunk eö Fölsége Udvari könyvnyomtatója által, 1653. esztendőben. 2r. (V. ö. *Szabó Károly:* Régi Magyar Könyvtár. I. Budapest. 1879. 869. szám.) Ez a kitünő beosztású, izléses kötet voltaképen két könyv egybekötése, amennyiben külön czímlapja van a Mohácsi Veszedelemnek s ennek bevégezte után a kisebb költeményeknek, melyeket amattól egy üres levél választ el, a lapszámozás pedig újra kezdődik felül. Ezért írhatta, bár nem teljes szabatossággal, *Toldy Ferencz* a következő sorokat: »Seine sämmtlichen Werke gab er 1653 zu Wien in zwei Kleinfoliobänden heraus.« (Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien. 1828. I. 66. l.) Foglalata: czímlap és prózai részek 1—8. l., Clades Moh. 1—152. l. Peroratio 153—154. l., egy üres levél után a Reges Hungariae Ab Anno Christi CDI. Ad Annum MDCLII. Ungaricis Rhytmis descripti 1—49. l. Történeti versek 50—58. l. Elmélkedő versek 59—80. l. Laistrom 1—7. l. (Használtuk az Egyetemi Kvt. példányát).

[4] *Komáromy András:* Adatok Listi László életéhez. (Irodalomtörténeti Közl. 1897. 336. l.)

[5] V. ö. *Komáromy András:* Listi László élete. Budapest. 1887. *U. az:* Gróf Listi László életrajza. (Listi László munkái. Budapest. 1891.)

[6] V. ö. *Ajánlólevelének* végső sorait. (*Komáromy* f. kiadás. 122. l.)

[7] *Komáromy András* szerint: » . . . a Mohácsi Veszedelem a maga korában sem igen szerezhetett költőjének babérokat, mert egyáltalában nincs benne semmi, a mi abban az időben hatást lett volna képes előidézni.« (Listi László munkái. Budapest, 1891. 26. l.) *Heinrich Gusztáv* így bírálja e nézetet: »Komáromy ok nélkül teszi föl, hogy Listi eposza semmi hatást nem tett . . . Listi

A könyv *kéziratáról* nincs tudómásunk.

Korára gyakorolt *hatása* alig állapítható meg biztossággal.[1] Mindenesetre felkölté az illetékes körök figyelmét, mert szerzője bizonynyal a Habsburgoknak rendkívül hízelgő kisebb versekért nyeri gyengéd viszonzásul, két évvel utóbb, a grófi címet.[2] De kortársaihoz is eljutott munkája. Így megvolt *Zrinyi Miklós*nak, a költőnek, könyvtárában.[3] Az idő megritkítá a könyv példányait és elhomályosítá írója emlékezetét. Így történhetett meg, hogy *Czvittinger Dávid* 1711-ben még nem említi, *Bod Péter* 1766-ban mit sem tud róla, s csak *Horányi Elek* veszi fel 1776-ban írói névtárába.[4] Ekkor már kezdik forgatni[5] és irodalomtörténeti könyveinkben kezdenek róla megemlékezni,[6] noha érdemén felül való dicséretben soha nem részesítik.[7]

Munkáinak második kiadását *Ürményi József* rendezte sajtó alá 1855-ben az Ujabb Nemzeti Könyvtárban.[8]

A harmadik kiadást *Komáromy András* látta el életrajzi bevezetéssel 1891-ben s adta közre az Olcsó Könyvtárban.[9]

nyelve és verselése, művének ez egyetlen kiváló jelenségei, kétségtelenül sokkal jobb mint a Zrinyié, és tárgya a kornak bizonyosan nagyobbszerűnek tetszett, mint a kis és jelentéktelen Szigetvárnak eleste. Így nagyon lehetséges, hogy a kortársak a ‚Mohácsi Veszedelmet' többre becsülték mint Zrinyi eposzát « (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. 51. és 52. l.) *Váczy János* szerint: » . . . hogy Listi műve teljesen hatástalan maradt volna: azt föltenni is bajos«. (Irodalomtörténeti Közl. 1891. 311. l.)

[1]) Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Wien. Verlag von *S. Kende*. 1893. 17. l.

[2] *Mohácsi Veszedelem*. Peroratio. 5. vsz. (*Komáromy*-féle kiadás. 482. l.)

[3] Az erről szóló oklevelet l. az Irodalomtörténeti Közl. 1897. 341—3. l. Adattár. Közli: *Komáromy András*.

[4] »Liszthius (Ladislaus) . . . Poeta suae aetatis amoenissimus . . .« *Horányi Elek*. (Memoria Hungarorum. II. Viennae. 1776. 497—499. l. Itt, nemzetségének érintése mellett, pusztán könyve tartalmának felsorolása.)

[5] V. ö. *Récsey Viktor:* Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Irodalomtörténeti Közl. 1896. 221. l. Adattár.)

[6] »Insignis suae aetatis poëta hungaricus, cuius et operum delineationem vide apud Cl. Horányi Part. II. pag. 497. sequ.« *Wallaszky Pál*. (Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Budae. 1808. 220—221. l.)

[7] A hivatott bírálók közül még legszebben nyilatkozik róla *Toldy Ferencz*: »Liszti's Werke zeugen einerseits von Talent und wissenschaftlicher Bildung, andererseits von Biederkeit der Gesinnungen und Feste des Charakters. (Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien. 1828. 66. l.)

[8] Köpcsényi és jánosházai báró Listius László költői munkái. Ürményi József által. Pest. 1853. (Ujabb Nemzeti Kvt. II. folyam.)

[9] Listius László munkái. Életrajzzal bevezette *Komáromy András*. Harmadik kiadás. Budapest. 1891. (Olcsó Kvt. 289. sz., az uj sorozatban 761—766. sz.) A következőkben, az adatok ellenőrizhetésének megkönnyitése czéljából, mindig ezen kiadás lapjaira hivatkozunk, ezen jelzéssel: Id. kiad.

III. A MOHÁCSI VESZEDELEM FŐFORRÁSA.

A Mohácsi Veszedelem tizenhárom részből álló históriás ének.[1] Mindegyik rész átlag száz Balassi-stropha.[2] Megelőzi két prózai bevezetés,[3] befejezi egy verses végszó.[4] A lap alján és szélén jegyzetek,[5] hátul név- és tárgymutató.[6]

Tárgya: II. Lajos királynak és haderejének megsemmisűlte Mohács mezején Szulimán 1526. évi hadjárata alkalmával.

Feldolgozása azt a benyomást teszi a figyelmes olvasóra, hogy krónika van itt eposi formába öltöztetve. Egy hosszadalmas verses történet, melynek nincs egyetlen hőse.

Az a kérdés merül fel: kitől veszi Listius László a történeti nyers anyagot, milyen szempontokból dolgozza fel, hogyan változtat rajta, nyújt-e ismeretlen, szájhagyományon alapuló vagy talán épen mondai eredetű adatot?[7] Esetleg lelkiismeretes történelmi nyomozás eredménye-e a munka,[8] ha már nem poétai mesterműʔ

Kimondhatjuk, hogy: *leszámítva néhány lényegtelen kihagyást és lényegbe még kevésbé vágó hozzátoldást, bátran olvashatjuk a Mohácsi Veszedelmet Brodarics István latin históriának magyar eredetijeként.* Ugyanis a költői közhelyek úgy keve-

[1] A bevezető prózai részletek után és közvetlenül a legelső versszak előtt álló czím: *Cladis Mohachianae Pars Prima.* (I—XIII.: az *1653.* évi kiadás 1—152. l., az *Ürményi* f. kiad. 9—232. hasáb, a *Komáromy* f. kiad. 125—480 l.)

[2] *1651.* évi kiadásban három, *Ürményi* f. és *Komáromy* f. kiadásokban hat sorban írva egy-egy vsz. A részek közül legnagyobb az I., legkisebb a XIII., az előbbi 135, az utóbbi 87 vsz.

[3] *A nemes Magyarország statusihoz ajánlólevél. (1653.* évi kiad. 3—7. l. 2—6. h., *Komáromy* f. kiad. 115—122. l.) Ebben a tulajdonképeni ajánlólevél az egésznek csak utolsó nyolczadrésze, míg a többi azt bizonyítja, hogy a bölcs több a katonánál. (V. ö. a *Reusnerus*ról írt jegyzetet.) *Az olvasóhoz (1651.* évi kiad. 8. l. *Ürményi* f. kiad. 7—8. h. *Komáromy* f. kiad. 123—124. l.) írt ajánlólevél ismétlése az előbbi darab utolsó nyolczadának. *Listius* lendületes prózában *Ürményi* f. kiadás.

[4] *Peroratio.* (1—12. vsz. *1651.* évi kiad. 153—154. l., *Ürményi* f. kiad. 233—236. h. *Komáromy* f. kiad. 481—484. l.

[5] A lap alján *forrásmutató*, szélén *tartalommutató* vagy *magyarázó* jegyzetek. a *Komáromy* f. kiadásban mind e három csoport, összesen 259 jegyzet, a lap aljára került. A többi vershez nincs jegyzet.

[6] *Laistrom, mely ez könyvben lévő nevezetésb dolgoknak fellalálására igazel. (1651.* évi kiad. 1—7. l.) Jóllehet a kötet végére van csatolva, csak a Mohácsi Veszedelem széljegyzeteit tartalmazza, betűrendben, a költő által használt *Bonfinius* kiadás mintájára.

[7] V. ö. »Számos adatok elhintvék az egészben, mik közönségesen nem ismeretesek, szájhagyományból vétettek, vagy tán épen mondai eredetűek. *Toldy Ferencz.* (A magyar költészet története. Pest. 1867. 277. l.) »Egy szerencsétlen főúrnak gyönge munkája áll előttünk, melynek néhány új adat kölcsönöz némi történeti értéket. *Horváth Cyrill.* (A magyar irodalom története. I. Budapest. 1899. 597. l.)

[8] *Toldy Ferenez:* A magyar nemzeti irodalom története . . . rövid előadásban. Budapest. 1878. 83. l..

rednek Listius László munkájában a tények tömör folyamatával, mint olaj a vízzel, a miért már első figyelmes olvasásra és a Brodarics-féle latin szöveg megtekintése nélkül is különválasztható a verses ékítő részektől a verses história.[1]

Midőn ezzel rámutattunk Listius László főforrására, melyet ő lapalji forrásjegyzeteiben egyetlen egyszer sem említ, ejtsünk néhány szót azon íróról, ki számunkra és Listius részére megörökíté hazánk történelmének az 1526. évhez fűződő szomorú nevezetességű mozzanatát.

A mohácsi csata köré csoportosúló eseményeket valamennyi egykorú vagy közelkorú történetíró között *Brodarics István* tárgyalja legrészletesebben.[2] Szlavonia szülötte, ki még Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben lát napvilágot.[3] A páduai egyetemen tanúl, honnan hazatérvén, mint II. Lajos király kiváló diplomatája tűnik fel, ki különösen a pápai széknél ér el sikert nem egy ízben; megfordúl azután több európai udvarban, hogy a török készülődéseire fölhívja a közfigyelmet. Tevékenysége e helyeken és az ország tanácsában elősegíti emelkedését. Kevéssel a mohácsi csata előtt az ország kanczellárja lesz[4] és szerémi püspök.[5] Mint a királynak és országnak egyaránt kedves embere, élénk részt vesz az ütközet előtti tanácskozásokban; a nagy napon pedig ott harczol a király oldala mellett.[6] Megmenekülvén a csatából, a történtekről szóló első jelentést ő küldi a pápának Pozsonyból, előbb mintsem Szulimán Budára bevonul.[7] Rövid lengyelországi tartózkodása után hazatérvén, haláláig legbensőbb embere, bonyolúlt ügyeiben élesen látó diplomatája lesz I. János királynak, 1536-ban pécsi, 1537-ben váczi püspök. 1539. november 7-én végzi be életét Váczon, egy

[1] Ezért írja már *Toldy Ferencz* az ő kitünő éleslátásával: »... költeményekkel és egyéb mellékművekkel bővített, verselt história inkább e mű, mint epos«. (A magyar költészet története. Pest. 1867. 277. l.)

[2] V. ö. De eadem clade narratio Autore Paulo Iovio. (Rerum Memorabilium In Pannonia Sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad Hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum ... Recensente *Nicolao Reusnero* ... Francofurti. 1603. 4r. 47—50. l.) *De clade* accepta in Pannonia ad Mogacium, et Ludovici regis interitu, alia narratio, auctore *Ioachino Camerario*. (U. o. 50—54. l.) Továbbá: De Clade in Campo Mohaz, in qua Ludovicius II. Rex Hungariae et Boemiae occidit, Anno M D. XXVI. Narratio, auctore *Stephano Broderico* Procancellario. (U. o. 17—47. l.)

[3] »Felső Pannoniának azon részében született, a mely most általában Szlavonjának neveztetik«. *Brodarics* nyilatkozata művében. (*Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 758. l. 4—5. sor.)

[4] »A kanczellári tisztet Brodárics István viselte ... bár jó akarat több volt benne, mint tehetség«. *Brodarics* szerény nyilatkozata művében. (*Sambucus* f. id. Bonfinius kiadás. 758. l. 3—7. s.)

[5] *U. ő.*: u. o. 758. l. 7—9. s.

[6] »A király jobbján valának, az esztergomi érsek és a zágrábi püspök ... (a zágrábi után a váradi, pécsi, szerémi«: *Brodarics*, *Sambucus* f. id. Bonfinius kiad. 769. l. 49—50. s.)

[7] V. ö. *Fraknói Vilmos:* A Hunyadiak és Jagellók kora. (A *Szilágyi* szerk. Milléniumi tört. IV. Budapest. 1896. 508. l.

becsületes férfiúnak és jeles írónak emlékét hagyván maga után.[1]

Jelleme, éles esze, alapos tanultsága, valamint országos állása az események rúgóinak legderekabb ismerőjévé, kornak és személyeknek illetékes bírájává tevék: ítél pedig és tudósít tiszteletreméltó tárgyilagossággal. Munkái közül csak a mohácsi veszedelem leírása ismeretes, melyet I. Zsigmond lengyel királynak, ami I. János királyunk későbbi apósának, felszólítására latin nyelven írt meg Lengyelországban, hol a szerencsétlen ütközet után következő esztendőben már sajtó alól is kikerült.[2]

Az 1526. évnek ezen megbecsülhetetlen forrását nem feledte az utókor.[3] Önállóan is napvilágot látott még,[4] de különösen a *Zsámboki János*-féle Bonfinius-kiadásokban olvasták, mint tette Listius László is.[5] Magyarra több ízben fordították.[6]

Brodarics munkáját következőképen tagolhatjuk: II. Lajos családi viszonyainak s az ország főtisztviselőinek jellemzése. Szulimán közeledésének hírére országgyűlés, majd segélyt kereső követségek. Magyarország geographiája. Szulimán átkel a Száván, II. Lajos elébe indúl, de zászlai alá csak gyér számmal gyűlnek a csapatok. Elesik Pétervárad, mire újból kétségbeesett rendeletek és követségek küldetnek mindenfelé. Tolnán gyűlés, Mohácson táborhely. Folytonos, bár tervtelen tanácskozás, melyben a visszavonulást ellenző harczi párt győz. A csatarend a mohácsi mezőn. Irtózatos vereséget szenved a magyarság 1526. aug. 29-én. Az elesettek nevei és száma. Török dühöngés Magyarországon: a Duna két partja hamu és romhalmaz. Szulimán elvonúl.

Ezen részeket Brodarics a bekezdések igen gyér alkalmazásával, mondhatni egyfolytában, fejezetekre való osztás nélkül beszéli el választékos latin prózában.

[1] Életéről s ennek forrásairól l. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I. Budapest. 1891. 1347—48. hasáb.

[2] *Stephanus Brodarics:* De conflictu Hungarorum Cum Turcis ad Mohacz. In lucem edita a Mathia Pyrserio. Cracoviae apud Hieronymum Vietorem, Die XVIII. Mensis Aprilis. Anno Domini MDXXVII. 4r. Említi *Weszpémi:* Pannoniae Luctus. Pozsony. 1799. VII. l. *(Szabó-Hellebrant:* Régi Magyar Könyvtár. III. 1. Budapest. 1896. 270. szám.)

[3] A közelkorúak közül különösen *Istvánffy* használja bőségesen históriája VIII. könyvében *(Nic. Istvanfi Pannoni* Historiarum de rebus Hungaricis Libri XXXIV. Coloniae Agrippinae. 1622. 115. l. 35. s.-tól a 133. l. 16. s.-ig.)

[4] *Stephani Broderici* Narratio de Proelio Quo ad Mohatzium anno 1526. Ludovicus Hungariae Rex periit. Cum Commentario Joh. Caspari Khunii. Argentorati. 1688. 8r. 137. l. *(Szabó Hellebrant:* Régi Magyar Könyvtár. III. 2. 3507. sz.)

[5] L. erről jegyzetünket alább.

[6] *Lelhenyei János* 1795-ben, *Szentpéteri Imre* 1903-ban, a csata leírását *Fraknói Vilmos* 1896-ban.

IV. LISTIUS ÉS BRODARICS EGYBEVETÉSE.

Listius László Brodarics Istvánnak latin krónikáját fordítá magyar versekben. Mielőtt közölnők végleges eredményeinket ezen fordítás módjáról, pontos egybevetések után közreadjuk arról szóló kimutatásunkat, hogy a Mohácsi Veszedelem egyes énekeiben milyen teret foglal el Brodarics históriája.[1]

A taglalatnak dűlt betű sorai az eddig rendszerint eposinak nevezett cselekvényt tartalmazzák vagyis más szóval Brodarics históriájának verses fordítását. Azon részletek, melyek nincsenek dűlt betűkkel a taglalatban, hiányzanak Brodarics szövegéből.

PARS PRIMA. 1—135. versszak, 59 jegyzettel.

Ezen I. résznek taglalata: A jó hír dicsérete, melyet tudomány vagy vitézség szerez meg (1—13). A rómaiak diadalmenetének leírása (14—30). Emlékezetes hősök (31—35). Legdrágább kincs a jó hírnév (36—37). Emlékezés a régi magyar hadi dicsőségre, mely Isten jóvoltából esett (38—46). A hét múzsa (47—57). Vajha gyönyörűségesen zendűlne a költő lantja (58—67). Segélykérés a múzsáktól (68—69). A hatalmas Isten próbára teszi teremtményeit (70—78). Bűnös eleinkre indítá Szulimánt is, ki végiggondolja elődei hőstetteit, a maga végtelen erejét, diadalait (79—101). Divánt hirdettet, melyben önérzetes beszédet mond és meghallgatja vezérei támadó javaslatait (102—122). Szulimán parancsára egybegyülekezik a nagy had (123—133). A verselő sóhaja (134—135).

Az egész szervetlen összetétele két gondolatkörnek, melyek elseje classikus és bibliai vonatkozások egybeállítását (1—78), másodika Szulimán felkészülését tartalmazza (79—135). A segélykérés lendületes strophái után (58—69) az a tanítás, hogy Isten csapásaival tesz próbára bennünket (70—78), lényegileg már a második gondolatkör bevezetését képezi. Az előbbiben még külön beilleszteti részek az Ajánlólevél eszméinek megverselése (1—37) és a hét múzsa leírása (47—57), mely utóbbi igen kerekded, önálló kis darab, az egyes versszakok végén, Apolló említésével, refrainben végződve!

A *pars prima* előleges toldalék Brodarics históriájához, melynek használata itt nem mutatható ki. Ellenben feltehető, hogy más

[1] A következő kiadást használtuk: Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades Quator, Cum Dimidia. His accessere *Joan. Sambuci* Aliquot Appendices . . . Hanoviae. MDCVI. 2r. Ebben a *Clades Mohacziensis Broderithii* 757—774. l. Utánna rövid befejezésül: De Ferdinando Rege: *Samb.* 774—775. l. (V. ö. *Szabó-Hellebrant:* Régi Magyar Könyvtár. III. 1. 1027. sz.) A fenti 1606-os hanaui kiadáson kívül még a következő *Sambucus*-féle Bonfinius-kiadásokban: Basileae. 1568., Francofurti. 1581., Coloniae Agr. 1690. *(Szabó-Hellebrant:* Régi Magyar Könyvtár. III. 1. 570. és 706. sz., III. 2. 3633. sz.)

munkákból szőtte össze első énekét verselőnk. Ezekről az idevágó hatásokról utóbb.

PARS SECUNDA. 1—118. vsz., 16 jegyzettel.[1]

Ezen II. résznek taglalata: *II. Lajos király genealogiája (1—12).* Dicsérete (13—15). *Az ország főtisztviselőinek jellemzése (16—53).* Rettenetes veszedelem fenyegeti Magyarországot (54—57). *Országgyűlés, majd segélyt kereső követségek Szulimán közeledésének hírére (58—118).*

Megfelel *Brodarics* históriája azon részének, mely a bekezdő, első mondattól: »Regnabat eo tempore, quo Solymanus Hungariam validissimo exercitu est aggressus, anno 1526, Ludovicus, . . .« [2] az ». . . et ante omnia hostis, quando iam Savi transitu arceri non posset, a Dravi transitu prohibendi« [3] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 111 versszakban fordítja *Listius.*[4]

Nem használja Brodaricsot 7 versszakban. Ezen 7 versszak két betoldást jelöl, melynek azonban mindketteje csak folyománya, költői meghosszabbítása a forrásszövegnek. Az első (13—15) teljesen Listius toldása, de classicus vonatkozásai miatt a kevésbbé értékesebbekből; a második (54—57) már Zrinyi stilusának mutatja hatását. Mint a Listius-féle betoldások általában, úgy ezek is teljesen feleslegesek, az események további folyását megakasztják, eposi törvényekkel merőben ellenkednének.

PARS TERTIA. HUNGARIAE DESCRIPTIO. 1—99. vsz., 35 jegyzettel.[5]

Ezen III. résznek taglalata: *A Dunántúl, a Száva és a Tengermellék, a Felvidék és az Alföld leírása (1—35).* Magyarország szépségének és gazdagságának dicsérete után tovább viszi históriáját a verselő (36—39). *Erdély leírása (40—45).* Nevezetesebb városai (46—53). *A Székelység 54—56).* Erdély dicsérete (57—61). *Mohács környékének és a Szerémségnek leírása után Magyarország gazdagságának dicsőítése (62—99).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Verum hic locus postulare videtur . . .« [6] mondatkezdettől a ». . . nos situm eius, ut magis esset conspicuus, oculis legentium subiicere ita voluimus,« [7] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 82 versszakban fordítja *Listius.*[8]

[1] ld. kiad. 160—190. l.

[2] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 757. l. 1—2. s.

[3] U. o. 759. l. 41—42. s.

[4] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem szövi versébe *báró Burgius János Antal* nevét, a *morvák* említését egy helyütt és hogy Lajos király *ezen a néven második.* Forrásszövegének ezen kihagyott szavaival szemben nem *szó* versébe semmi újságot.

[5] Id kiad. 190—215. l.

[6] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 759. l. 42—43. s.

[7] U. o. 761. l. 50—51. s.

[8] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem verseli meg a *Caetius, Szombathely, Sz.-Márton, Stridon, Unna, Havasalföld, Szamos, Maros,*

Nem használja Brodaricsot 17 versszakban. Ezen 17 versszak három betoldást jelöl. Az első (36—39) Magyarországnak, a harmadik (57—61) Erdélynek magasztalása classicus vonatkozásokkal; a második (46—53) pedig a fordított szöveghez való folytatólagos toldalék, melyet ifjúkori visszaemlékezés alig írathatott a verselővel; hihetőbb az idegen szöveg után való átírás.

PARS QUARTA. 1—102. vsz., 14 jegyzettel.[1]

Ezen IV. résznek taglalata: A világ kezdetétől való négy idő leírása után rátér tárgyára a verselő (1—23). *Szulimán átkel a Száván, a király pedig elindúl Budáról csekély haderővel, melyhez eleinte alig csatlakoznak alattvalói és ellentétes rendeletekkel is zavart főemberei; de elesik Pétervárad, mire újból rendeletek s követségek küldetnek mindenfelé (24—102).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Rex igitur, ut ad institutum redeamus . . .[2]« mondatkezdettől az »Idem agere iubetur Nadasdinus apud alios Imperii principes, qui tunc (ut superius dictum est) Spirae conventum Imperialem habebant«[3] mondatig terjed. Az itt megjelölt szöveget 79 versszakban fordítja *Listius*.[4]

Komárom, Csanád, Titel, Caesár, helvétiák, Paks, Baro, Belgrád, Hunyadi és Capistrán neveit, melyek ezen sorrendben olvashatók forrásszövegében; továbbá a Balaton és Fertő *számadatait;* kivonatosan adja Szerém *magasztalását;* kihagyja ezen mondatot: »Mert a Duna szomszédságában fekvő és Belgrádhoz közel eső területen, a Száva torkolatáig, hol az a Dunába ömlik, három kiváló tartományt, melyeket mi megyéknek nevezünk — Valkót, Pozsegát és Szerémet — elválasztunk Szlavoniától.« *(Sambucus* f. id. Bonfinius-kiad. 760. l. 2—5. s.) Forrásszövegének ezen kihagyott szavai, sőt mondatai, mellett, a következő új adatok vannak szőve ezen részbe: *Scythiából származtak a hunnusok vagy magyarok,* Esztergom mellett *a Duna Garannal megyen nagy zúgással,* Pécs *a pogány pannonusok nyomdokit mutatja,* Sopron *Semprőtol kapta nevét és a bornak egyik legjobb forrása,* Győr *őrállója alsó Magyarországnak,* a Balaton és Fertő *két szép halastó,* Polonia *sok szép nemességgel tündöklő,* a felszél *királyunkat uralja, Selmecz s pénzes Körmecz kevély arányával,* Vácz *határos Pestlel,* Eger és Kassa *a vitézek s nemesek lakóhelye, Szepes tizenhárom városát még Zsigmond adta el, Kalocsának érseksége, Bácsnak régisége, Szegednek mezősége nevezetes,* a Duna *tengerben hunyik,* Szeben *a legtekintetesb szász város,* Brassó *kösziklán szerzett erősség,* a székelyek *Attila ivadékai,* Rákos *híres,* Tolna *gazdag,* Pécs *neve öt szentegyházától,* Zattha és Valkó *sok lakóval.* Mindezen új — különben Brodarics gondolatfonalát épen nem zavaró — adatok Listius commentáló modorának eredményei.

[1] Id. kiad. 215—241. l.

[2] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 761. l. 52. s.

[3] U. o. 763. l. 48—49. s.

[4] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem említi versében *Gosztonyi János, Beriszlai Péter, a szepesi gróf és Mezericzki* neveit, melyek ezen sorrendben olvashatók forrásszövegében; továbbá az oláh vajda *gyanús tanácsát,* Thracia védtelen állapotát, a segélykereső követek *ágyúk iránt való kérését.* De viszont itt is szó versébe forrásszövegben nem olvasható adatokat, nevezetesen: Pétervárad megszállásakor a török *rabságba ejti a végek lakóit, a király szeme könnyben fordúl,* katonát szedjenek *az oláh nemzetből is.* A forrásszövegben elő nem forduló ezen kis betűzések, mint egyebütt, úgy itt is minden történeti alap nélkül szűkölködnek, szabatosabban szólva vagy a rím vagy a magyarázgatás kedveért szerepelnek.

Nem használja Brodaricsot 23 versszakban. Ezen 23 versszak egy betoldást (1—23) jelöl, melyben az emberiség négy korszaka van leírva Ovidius után, némi változtatással.

PARS QUINTA. 1—100. vsz., 18 jegyzettel.[1]

Ezen V. résznek taglalata: *Tömöri Pál gondot visel a végekre (1—7).* Megilleti a jó papot is a fegyver, noha most már beborúlt a magyar ég (8—14). *A Tolnára gyűlt urakat a király haragos beszéddel feddi visszavonásukért, majd Tömöri Pált és Zápolyai Györgyöt vezérekké rendeli, kik azután Mohács vidékét megszemlélik (15—100).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely az: »Inter haec Paulus Thomorii...«[2] mondatkezdettől a »...quos iussu regis ex ulteriori ripa Danubii in citeriorem traduxerat, cum exercitu regio coniungendas[3] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 93 versszakban fordítja *Listius.*[4]

Nem használja Brodaricsot 7 versszakban. Ezen 7 versszak egy betoldást (8—14) jelöl, mely a verselő egyéni felfogását tükrözi.

PARS SEXTA. 1—103. vsz., 12 jegyzettel.[5]

Ezen VI. résznek taglalata: *Miután Tömöri Pál a táborhelyet kiszemeli, utánna pedig harczvágyó vitézeit megnyugtatja, ellenség közeledésének híre érkezik, mely hír a királyi tanácsban zavart idéz elő, jóllehet a segélyt sürgető követségekre több kedvező válasz érkezik, de egyúttal intés is, hogy az ütközetet a hadak teljes egybegyüléseig okvetetlenül halasszák (1—103).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Loco igitur castrorum cum collega prope Mohaczium capto,...«[6] mondatkezdettől az »... eo praesertim rege, qui generis propinquitate ac necessitudine sit longe lateque universum Christianum orbem circumplexus«[7] mondatvégig terjed. Az itt megjelölt szöveget 103 versszakban fordítja *Listius.*[8]

Betoldás nincs ezen részben.

PARS SEPTIMA. 1—102. vsz., 8 jegyzettel.[9]

Ezen VII. résznek taglalata: *Sok tanácskozás és beszéd után végre harczot határoznak, de Perényi Ferencz váradi püspök*

[1] Id. kiad. 241—266. l.

[2] *Sambubus* f. Bonfinius-kiadás. 763. l. 49—50 s.

[3] U. o. 765. l. 37—39. s.

[4] Forrásszövegétől való *ellérései* a következők. Nem említi versében a *Szondi ifjak vezéri képességét* és két hadi *számadatot,* továbbá, hogy Gnoninszki *jeles táborverő volt.* Ellenben nem található forrásszövegében *Perényi Györgynek ajánlatása a vezérségre,* kit ő a Szondiak helyett említ.

[5] Id. kiad. 266—292. l.

[6] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 765. l. 35. s.

[7] U. o. 766. l. 53—54. s.

[8] Forrásszövegétől nincsen egyetlen *eltérése* sem. Megverseli minden szavát és gondolatát, új adatot nem szó versébe.

[9] Id. kiad. 292—318. l.

szomorú jóslatot mond (1—96). Elmélkedés az elmondottakon s a balszerencse csapásain (97—102).

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Haec cum cancellarius . . .« [1] mondatkezdettől az ». . . in quo utinam ille falsus fuisset vates« [2] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 96 versszakban fordítja *Listius.*[3]

Nem használja Brodaricsot 6 versszakban. Ezen 6 versszak egy betoldást (97—102). jelöl, melyben a verselő elmélkedő tanításokat fűz az elmondottakhoz.

PARS OCTAVA. 1—104. vsz., 14 jegyzettel.[4]

Ezen VIII. résznek taglalata: Kesergés a régi magyar dicsőség eltünte és a szerencse állhatatlansága miatt (1—24.) *A magyar vitézek harczvágya (25—34.)* Felzajdúlnak Tömöri csillapító beszédére (35—45.) *A csapatokat összevonják Mohács mezején (46—67.)* A táborba érkező vitézek leírása (68—75.) *II. Lajost három főúr őrzi (76—104.)*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Sed erunt fortasse, qui . . .« [5] mondatkezdettől a ». . . quibus rex, si ita necessitas postulasset, in evadendo uteretur« [6] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 61 versszakban fordítja *Listius.*[7]

Nem használja Brodaricsot 43 versszakban. Ezen 43 versszak három betoldást jelöl. Az első (1—24) az előző ének bölcselkedéseinek folytatása; a második (35—45) és harmadik (68—75) költői kibővítése a szövegnek.

PARS NONA. 1—100. vsz., 18 jegyzettel.[8]

Ezen IX. résznek taglalata: Isten irányozza forgandó szerencsénket, mely szülője minden földi nagyságnak, így a dicséretre érdemes magyar nemességnek is, mely utóbbihoz fűzött gondolatait egybekapcsolván a verselő I. Ulászló dicséretével, áttér históriájára (1—18). *Hadirendbe állitják a csapatokat (19—42).* A királyi dandár dicsérete (43—57). *Magasztalása a királynak, ki köré sorakoznak az ország főemberei (58—96).* Tábori kép (97—100.)

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Sed ut ad rationem disponendae aciei redeamus, . . .« [9] mon-

[1] *Sambucus f.* Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 766. l. 54—55. s.

[2] U. o. 768. l. 11. s.

[3] Forrásszövegének egyetlen betűjét sem hagyja ki és annak elbeszélését csak egy új adattal tarkítja versében, midőn az ellenség hadi erejének *számadatairól* ír.

[4] Id. kiad. 318—344. l.

[5] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 768. l. 11. s.

[6] U. o. 769. l. 15—16. s.

[7] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Kihagyja verséből Tahinak *János* nevét, *Erdődi Simon* nevét s hogy az utóbbi Erdődy Péter *testvére* volt; eltér még a szövegtől két *számadat.* Ujat nem olvasunk e rész Brodarics szövegének megfelelő részletében.

[8] Id. kiad. 344—369. l.

[9] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 769. l. 16. s.

datkezdettől az »... erant illi tres, quibus tutelam regii corporis commissam fuisse diximus« [1] mondatvégig terjed. Az itt megjelölt szöveget 63 versszakban fordítja *Listius.*[2]

Nem használja Brodaricsot 37 versszakban. Ezen 37 versszak három betoldást jelöl. Az első (1—18) megismétlése a verselő kedves gondolatkörének; a második (43—57) és harmadik (97—100) történeti vonatkozásokkal elegyített mozgalmas leíró részlet.

PARS DECIMA. 1—106. vsz., 14 jegyzettel.[3]

Ezen X. résznek taglalata: Forgandó a szerencse s minden nagyságnak véget vet a halál; bűneinkért pedig kegyetlenül sújtott az Isten (1—24). *Miközben II. Lajos király körüljárja táborát, a nádor buzdító beszédet intéz a vitézekhez, kik a támadást türelmetlenül várják, de mivel a török nem közeleg, ők indúlnak az ütközetre (25—106).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Locus, ubi acies fuit instructa...« [4] mondatkezdettől a »... Jesu Salvatoris nomen invocantium de more« [5] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 82 versszakban fordítja *Listius.*[6]

Nem használja Brodaricsot 24 versszakban. Ezen 24 versszak egy betoldást (1—24.) jelöl és a verselő tanító irányának folyománya.

PARS UNDECIMA. 1—119. vsz., 20 jegyzettel.[7]

Ezen XI. résznek taglalata: A magyarok hadi könyörgése és a törökök áldozata (1—26). *Összecsapnak (27—33).* A csatázók dühének leírása (34—38). *Az előrenyomúló magyarok között rettenetes zavar támad, melyben eltűnik a király is (39—70).* Isten büntetéseül a szerencse állhatatlansága okozta e gyászt (71—76.) *Igazságtalanúl okolja némely irigy író a király veszéséért menekülő alattvalóit (77—108.)* Kesergés a mohácsi veszteségen (109—119.)

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely az: »Et eodem tempore, vidimus ingentem copiarum hostilium vim...«[8] mondatkezdettől az »... et plena essent omnia eorum, qui in castra remanserant cadaveribus« [9] mondatvégig terjed. —

[1] U. o. 770. l. 11—12. s.

[2] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem verseli meg a *Lénárt, Korlátkői Péter, István* és *Gaspár* neveket, melyeket Brodarics fenti szövegének megfelelő helyein olvashatunk; továbbá a lengyel Trepkát *csehnek* írja. Ezen kihagyásokkal szemben, hozzátoldás nincsen a forrásszöveg adataihoz.

[3] Id. kiad. 370—396. l.

[4] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 770. l. 12. s.

[5] U. o. 771. l. 17—18. s.

[6] Forrásszövegétől annyiban *tér el,* hogy *basa Hasszán* nevét említi.

[7] Id. kiad. 397—426. l.

[8] *Sambucus* f. Bonfinius-kiad. Hanoviae. 1606. 771. l. 18. s.

[9] U. o. 772. l. 23—24. s.

Az itt megjelölt szöveget 71 versszakban fordítja *Listius.*[1]

Nem használja Brodaricsot 48 versszakban. Ezen 48 versszak négy betoldást jelöl. Az első (1—26) tájékoztatni igyekezik némileg az ellenségről is; a második (34—38) a forrásszöveg kibővítése; a harmadik (71—76) és negyedik (109—119) elégikus kesergés az elmondottakon.

PARS DUODECIMA. 1—125. vsz. 25 jegyzettel.[2]

Ezen XII. résznek taglalata: a rómaiak hét győzelmi koronájának előszámlálása, mely méltó, hogy következzék Lajos királyunkra, kit vitézeivel együtt megdicsőít az égben a Boldogságos Szűz; a szerencse forgandóságának említése után további verselésre buzdítja magát a költő (1—57). *A király Csiliche falu megáradt erébe fúlt, de kivüle még számos jeles ember is elesett (58—97).* A költő magasztalja a hazáért meghaltakat (98—107). *Pogányságnak iszonyú dúlása Magyarországban (108—125).*

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Hostes visa nostrorum fuga, vel fraudem subesse rati vel . . .« [3] mondatkezdettől a » . . . cuius tamen arx, et nobilissimum templum, quod in arce est, remansit intactum« [4] mondatvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 58 versszakban fordítja *Listius.*[5]

Nem használja Brodaricsot 67 versszakban. Ez a 67 versszak két betoldást jelöl. Az első (1—57.) élénk bizonysága a verselő igyekezetének, melylyel munkáját erőszakos kitérésekkel is igyekezik nyujtottabbá tenni; a második (98—107.) szintén ilyen beékelt pihenőhely a cselekvény folyásába.

PARS DECIMA TERTIA. 1—87. vsz., 12 jegyzettel.[6]

Ezen XIII. résznek taglalata: *Megkésnek egyes közelgő segédseregek (1—12).* Forgó szerencsénk csalárdsága okozta, hogy szép földünk pogány kézre jutott (13—15). *A királyné a rémhirre Pozsony felé fut, mig a szultán Budáról küldi szét pusztító hadait (16—46).* Egy harczon tette tönkre Magyarországot a ravasz szerencse (47—49). *Irtózatos dúlás folyik a Duna két partján (50—59).* Ennek leírása (60—70). *Végtére kivonúl Szulimán (71—75).* Bosszúállásért való fohászkodás az igazságos Istenhez, ki megfizet majdan a pusztítónak (76—87).

Megfelel folytatólag *Brodarics* históriája azon részének, mely a: »Dum haec agerentur, iam Vayvoda circa Zegedinum erat,...« [7]

[1] Forrásszövegétől való *eltérése* annyi, hogy *Mehmet s Reszman* nevét említi.

[2] Id. kiad. 426—458. l.

[3] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. Hanoviae. 1606. 772. l. 24—25. s.

[4] U. o. 773. 26—27. s.

[5] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem említi versében a *Pileczky, Maciejovszky, Frangepán gróf, István, György, Aczél István és István* neveket, melyek a Brodarics-féle fenti szöveg megfelelő helyein előfordúlnak. Új adatai két *előnév* beillesztésében és *Kadilecher* említésében nyilvánulnak.

[6] Id. kiad. 459—480. l.

[7] *Sambucus* f. Bonfinius-kiadás. 773. l. 27—28. s.

mondatkezdettől a Brodarics-féle szöveget befejező »... domum est reversus«[1] mondadvégig terjed. — Az itt megjelölt szöveget 58 versszakban fordítja *Listius*.[2]

Nem használja Brodaricsot 29 versszakban. Ezen 29 versszak négy betoldást jelöl. Az első (13—15) és második (47—49) ismétlése a balszerencséről eddig írott soroknak; a harmadik (60—70) a forrásszöveg költői kibővítése; a negyedik (76—87) ódai lendületű könyörgés.

V. LISTIUS FORRÁSHASZNÁLATÁNAK MÓDJA.

Kijelöltük Listiusnak és Brodaricsnak egymást fedő helyeit, illetőleg különválasztottuk a latin krónika magyar verses fordításától a közbeiktatott felesleges részeket.[3] Eltekintünk most ez utóbbiaktól és egyedül azt vizsgáljuk: *mint járt el Listius forrása használatában.* Azaz csakugyan fordítás-e munkája vagy pedig kútfőforgatáson alapuló verses krónika, esetleg önálló költői termék-e, talán epos, mint még mai napig állítják nehányan?

Mutassuk be Listius forráshasználatának módját *párhuzamokban.* E czélból válogatás nélkül iktathatjuk ide Brodarics szövegének bármelyik részét és igen könnyen mellékereshetjük a Mohácsi Veszedelem megfelelő versszakait.

»Azon napon, melyen Budáról elindulánk, Sárkány Ambrus kastélyához érkeztünk, mely két mérföldnyi távol van Budától. Érd a neve e helynek, hol a király legkedvesebb és legjobb lovát elveszté, a mely hirtelen támadt betegségben ment tönkre: a melyért hihetetlen fájdalom gyötré a királyt. Ezt sokan

»A mely nap indula,s király megmoz-
Két mértfölddel Budától, [dula,
Sárkány Amborushoz, Erd nevű falu-
Juta egész hadastól, [hoz,
Itt letelepedék, s várja, mig mozgódék,
Ur s nemesség házától.

Legfőebbik lova (mert e vala java,
Király lovai között)

[1] U. o. 774. l. 25—26. s.

[2] Forrásszövegétől való *eltérései* a következők. Nem verseli meg a forrásszövegben előforduló *György* nevet, valamint a Marótnál küzdött magyarok *számadatait;* Hauszer és Máté nevet ír továbbá a szöveg *Neuhaus* és *András* nevei helyett. Nem fordul elő forrásszövegében az általa említett királynői *ájulás*, továbbá, hogy Marót *szigetben van.*

[3] Ezek szerint a Mohácsi Veszedelem tizenkét részében (2—13.) Brodarics szövegéből *957.* vsz.-ot készít Listius. Ezzel szemben Brodaricstól kevésbbé függő versszak csak *308* van ezen tizenkét énekben. Ha pedig még az első éneket is idevesszük, összesen *443* vsz. Ámde ez a *443* vsz. szintén csak kis részében önálló munkája Listiusnak. Nagyobbrészt Brodarics szövegének kibővítése elmélkedésekkel, tanulságokkal. Esetleg más író megfelelő eszméinek átvétele, sőt egyenes fordítása is. Mint a következőkből kiderül majd, a mely szerint végeredményben: Brodarics után *957*, más források nyomán és eszméinek felhasználásával *304*, tartalmilag és kifejezésekben is lehetőleg függetlenül, ámbár főforrása szövegének igen erős hatása alatt, *139* vsz.-ot dolgozott Listius. Ehhez a peroratiót és a két bevezető prózai részt.

kedvezőtlen előjelnek vették. Miután a király egy-két napig időzött, de közben senki nem érkezett hozzá, melylyel idejött, azon csapatocskával vonult tovább az Ercsi nevezetű szomszéd faluba.«[1]

»Miután pedig Báttán mindnyájan összejöttek s elérkezett az ideje annak (minek eddigi halasztása is nagy kárral és hátránynyal járt), hogy t. i. vezért helyezzenek a sereg élére: a király ez iránt előre kitudván mindenkinek véleményét és szavazatát, mivel úgy látszott, hogy a nagy többség szavazata a barát felé fog hajolni: őt jelölte ki György szepesi gróffal, a vajda testvérével együtt az egész sereg fővezéreül, jóllehet a fővezérek kijelölését, különösen a barátét, nem mindenki helyeslé, sőt sokaknak ez igen nehezére esett: kiket utóbb mégis legjobban láttunk engedelmeskedni a vezérek szavának.«[2]

Itt megbetegüle s e helyben meg-
Ilyen kis idő között, [dögle,
Mely dolog királynak, s egész udva-
Bánátjára érkezett: [rának,

Sokan jövendőlték s gonosz sorsnak
E dolog történetit, [vélték,
A király lovának, s kedves marhá-
lly hirtelen esetit, [jának,
Balnak is ítélték s következőt vél-
Szerencse kimenetit. [ték,

Itt egynehány napot, ne mondjam hó-
Mulata hadaival, [hónapot
Várja, ha jő népség, s hadbéli segítség,
Teljes kivánságával,
Elébb ballagtata, senkit hogy nem
Megmondott táborával. [láta,

Ercsi falujában, s ennek határában,
Telepité hadait . . .[1]
»De midőn Batthára, s parancsolat-
Királynak mind gyűlnének [jára,
A magyar nemzetség, s együtt a
Azon helyre jőnének [nemesség,
Szükség volt immáron, török a hatá-
Hogy jövendőt néznének. [ron,

Legnagyobb híja volt, noha had
A király táborának, [együtt volt,
Szükség hogy tétessék, s köztük
Egyik generalisnak, [emeltessék
A ki parancsoljon, rendet s törvényt
Mind az egész hadaknak. [szabjon,

A király csak titkon, ily derekas
Mindentől tudakozék, [okon,
Külön külön mindent, a ki hozzá
Fogta s úgy kérdezkedék, [bement,
Kinek mi tetszenék, vagy jónak lát-
Csak magán értekezék. [szanék,

Látá, hogy mindennek, s mind egész
Szeme Tömörire néz, [seregnek

[1] *Brodarics* (Sambucus f. Bonfinius kiad. Hanoviae. 1606. 762. l. 44. s.-tól a 762. l. 48. s.-ig) *Listius:* IV. 52—55. vsz. (Id. kiad. 228—229. l.).
[2] *Brodarics* (Id. kiad. 764. l. 49. s.-tól a 765. l. 2. s.-ig.) *Listius:* V. 61—68. vsz. (Id. kiad. 256—258. l.).

Vitéz erőssége, s merész vitézsége,
Hogy mindezeknél nádméz,
A király sem bánja, hűségét jól
S őtet nevezni is kész. [látja,

Tömöri Pál egyik, a ki választatik,
Királytól generális,
Társul neki hagyják, közönséggel
Zápolyai Györgyöt is; [mondják,
Vitéz mind a kettő és elővehető,
Akármely hadakban is.

Nehezen szenvedék, elsőben hogy kez-
Tisztek szerént rendelni, [dék,
Némelyek urak közt, kiket keménység
Hogy kezde parancsolni, [veszt
Leginkább barátnak, mint Tömöri
Hagyását végbevinni. [Pálnak,

Sokan neheztelék, hogy őtet emelék,
E tiszti méltóságban,
Kiki bízik vala, s magát hányja vala,
Kincses uraságában,
Örömesben mástól, hogysem papi
Hallgatnának az harczban [úrtól

De letelepedék s hamar csendesedék,
Ez a visszavonás is,
Nem tarta sokáig, de kevés óráig,
Ez a kis villongás is,
Szófogadók lőnek, és mind engedé-
Parancsolatjának is.«[2] [nek,

Ott is híven követi Brodaricsot, hol ez a maga egyéni nézeteit, véleményét adja elő.

»Mi volt erre vonatkozólag az ellenség szándéka, erről nincsen nekem tudomásom. Bizonyos, hogy egész nap feszült várakozásban tartott bennünket.«[1]

»Végre mi volt, s legyen, itéletet te-
Elmém azt nem tudhatja, [gyen,
Mert isten szíveket, s egyedül veséket,
Emberben vizsgálhatja,
Hogy ránk fente fogát, s vette halál
Minden azt gondolhatja; [horgát,

Csaknem mind napestig, s Hesperus
Voltak várakodásban, [költéig,

[1] *Brodarics* (Id. kiad. 770. l. 47. s.-tól a 48. s.-ig) *Listius:* X. 71—73. vsz. (Id. kiad. 387—388. l.).

A következőtől, s rettenetességtől,
Testek izzadásában,
Az elmék fáradtak, s verejték csur-
Orczáikról táborban; [gottak

Ilyen nagy kétségben, és vélekedés-
Hadaink hogy állanak, [ben
Ki egyet, s ki mást mond, megfejteni
Mert ők várokodának, [azt gond,
Mi oka lehetett, s mulatást tehetett,
Nem tudhaták dolgoknak.«[1]

»Nincs elég erőm ahhoz, hogy azon éjnek és a következő napoknak veszedelmét fessem.«[1]

»E veszedelemnek, s e szörnyűségé
Versbe foglalására, [nek
Török rablásának, s nagy pusztítá-
Előszámlálására, [sának,
Kivel az harcz után, azon éjjel aztán,
Rohant a magyarságra.

Elég én nem vagyok, s inkább békét
Mert halhatatlan dolog, [hagyok;
A ki országunkban, s mi édes hazánk-
Pogányság miatt forog, [ban,
Istennek ostora, s soknak véghatára,
Ez az ártalmas horog!«[1]

Ezen párhuzamos mutatványok egyúttal jó tájékoztatói a Listius-féle bőbeszédűségnek is, melylyel Brodarics egy-egy gondolatát körülírja. Bámulatosan ragaszkodik ő, bőbeszédűsége mellett is, forrásszövege gondolatfonalához, minden egyes kifejezéséhez munkájának egész terjedelmén keresztül. Műérzéke igen fejletlen. Legérdekesebb erre nézve az a részlet, hol Brodaricsnak egy polemikus helyét fordítja versekben, tehát egy olyan históriai részletet, melyet költőileg feldolgozni nem lehet, átültetni a képtelenséggel határos.

»Úgy vélem, annál nehezebb szívvel kell elviselnünk, hogy valaki egy erről tartott beszédében (ha ugyan beszédnek lehet azt nevezni) hamisan azzal merészkedik vádolni bennünket, hogy cserben hagytuk a királyt . . . De ugyanaz a hires történetíró, a ki ezt írja és a ki

»Szívem sérelmével, s mondom bús
Ki magyar szenvedheti, [elmével,
Méltatlan gyalázzák, s nemzetünk'
Bizonynyal elhiheti, [alázzák,
Sokan gyanúperrel, s nyelveknek
Sebesítik, vélheti; [tőrivel,

[1] *Brodarics* (Id. kiad. 773. l. 19. s.-tól a 20. s.-ig) *Listius:* XII. 115—116. vsz. (Id. kiad. 456. l.)

annyi bűnt tulajdonít nemzetünknek, ennek a csatavesztésnek történetét is úgy írta meg, hogy én restellem az ő szemérmetlen merészségét, melylyel egy előtte teljesen ismeretlen dolgot nyilvánosságra bocsát. De térjünk vissza tárgyunkra. A király serege . . .«[1]

Ugyanazt kiáltják, s nemzetünket
Király elhagyóinak, [mondják;
Szabad akarattal, és elszánt szán-
Való ott rontóinak [dékkal
Lajos életének, s hazánk czímerének
Nyakaszakasztóinak.

De maguk megcsalják, s nem igazán
Távul az igazságtól, [vallják,
Nyelveknek fulánki, szájoknak
Fajzott a viperától [ajaki,
Mint az ég a földtől, távul mélysé-
Oly messze valóságtól. [gétől,

A mely dolog indult, és hírekre
Nem egyéb csak írigység, [bódúlt,
Nemzetünkön való, hamisságból álló,
Rágalmazó kisebbség,
De a szép napfényen, s tiszta arany
Nem fog rozsda s sötétség. . . [szinén

Nagy szemtelenségnek, s mondhatom
Homályban a mely dolog [véteknek,
Ember kiről kétes, gyakran esik
A mely homályban forog, [vétés,
Azt bizonynyal mondja, s igazságnak
Melyben köz hir csak bolyog. [vallja,

Ez az író jámbor, mint s hogy volt a
Még azt is nem értette, [tábor,
Még is ily nagy, s nyilván vétket ránk
Hirünk kisebbítette, [hárítván,
Nagy orczátlansággal, s nem is igaz-
Balt igaznak hirdette; [sággal

Szemérem embernek, leginkább ilyen-
Kik históriát írnak, [nek,
Esméretlen dolgot, ki homályban
Nyomtatásra bocsátnak; [bolygott,
Régi eleinket, s ő utánok minket
Helyetlen rágalmaznak.

A maradjon abban; hogy históriám-
Tovább szükség ballagjak, [ban

[1] *Brodarics.* (Id. kiad. 772. l. 2. s.-tól a 11. s.-ig.) *Listius*: XI. 83—86. és 91—94. vsz. (Id. kiad. 417—420. l.)

Utolsó vesztéről, s szörnyű esetéről
Nemzetünknek hogy szóljak,
Int elkezdett dolgom, legyen arra
Feleljek rythmusimnak: [gondom

A király hadai, . . .«[5]

Így állíthatnók párhuzamba Brodarics és Listius egymást teljesen fedő szövegeit, mert az utóbbi forráshasználatának módja mindenütt megfelel a fenti párhuzamoknak. Azaz: *több-kevesebb bőbeszédűséggel végrehajtott, de lényegében teljesen hű verses fordítása Brodarics latin történeti prózájának.*[1]

Ebből a meghatározásból egyes olyan *principiumok* következnek, melyeket a Mohácsi Veszedelem minden következő bírálójának szem előtt kell tartania. Nevezetesen, hogy Listius munkája nem epos és nem is önálló költői termék, sőt még csak nem is olyan históriás ének, a minőre az önálló ítéletű Tinódi Sebestyén nyújtott tiszteletreméltó példákat, melyeknek mindegyike kútfőszámba mehet. A Mohácsi Veszedelmet nem fogjuk forrásúl használni és távolról sem keresünk benne új adatokat, hagyományos, esetleg mondai részleteket. Mivel pedig érdemleges részében fordítás, következik, hogy nem bírálhatók benne a korszerűség, a hősök, a cselekvény mozzanatainak felépítése, az epizódok mineműsége és a külső-belső jellemzés egyoldalúságai. Ez ugyanis Brodarics bírálatát jelentené, még pedig igen helytelen bírálatát, mert mások a versnek és mások a históriai monographiának követelményei.

A hosszadalmasabb kifejezésmód, terjengősebb előadás, a commentálásnak classicus és bibliai magyarázatokkal való sokoldalúsága, igen sok helyütt szembeötlő. A versalak is hozzájárúl, hogy az előadás valóságos gondolatrhytmusokban hömpölygögjön tova. Ritkán akad eltérés ettől a bővebbként járó beszédtől, ellenben csaknem mindenütt jelen van az eredeti szöveg stiláris kicziffrázása. Kihagyás és hozzátoldás legtöbb van még a III. részben, de itt is kitűnik az átültetés szolgai volta, valamint az, hogy *Listius kitünően értette, mint kell sok szóval keveset mondani.* Pedig, ha másĥol nem, úgy ezen geographiai részben adhatta volna számos jelét minden téren való tájékozódottságának. Ám azt tapasztaljuk, hogy *művelődéstörténeti* tudásunk még az ő egész munkájának vonatkozásaiból is csak végtelen gyéren gyarapodik.[2]

[1] *Listius* is írja, hogy »versbe foglal«: XII. 115. vsz. (Id. kiad. 456. l.)

[2] *Művelődéstörténeti* terjedelmesebb, jóllehet igen halvány, vonatkozások, a közbeiktatott részek következő helyein: III. 46—53. vsz. (Id. kiad. 202—203. l.) V. 8—14. vsz. (U. o. 243—244. l.), VIII. 31. vsz. (U. o. 326. l.), VIII. 68—75. vsz. (U. o. 335—337. l.), IX. 43—57. vsz. (U. o. 355—358. l.), X. 97—100. vsz. (U. o. 368—369. l.), XI. 34—38. vsz. (U. o. 405—406. l.), XII. 60—70. vsz. (U. o. 474—476. l.) Ezek mellett a Brodarics-féle szövegben elő nem forduló vonatkozások — *új adatok* — az illető helyeken közölve.

Dr. Pintér Jenő.